

انقد و بررسی کتاب |

اقاسم قریب

آینه پژوهش ۱۹۱۰
اسال سی و دوم، شماره پنجم،
آذر و دی ماه ۱۴۰۰

نقدی بر نقايس و اشتباهات کتاب فهرست نسخه های عهد ايلخاني

باتکيه برنسخ خطى کتابخانه آيت الله مرعشى

۱۸۵-۱۹۳

چکیده: کتاب فهرست نسخه های عهد ایلخانی در کتابخانه های ایران تألیف علی بهرامیان، طرح مشترک مرکز مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه ایران با آکادمی علوم مغولستان است که در سال ۱۳۹۶ ش. منتشر شد. هدف کتاب، شناسایی همه نسخه های خطی موجود در کتابخانه های ایران از هجوم چنگیز تا سقوط حکومت ایلخانی است. نویسنده در نوشتار حاضر به ارائه فهرستی از نقايس کتاب مذکور با تکیه بر نسخه های خطی موجود در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی همت گماشته است.

كلیدواژه ها: کتاب فهرست نسخه های عهد ایلخانی در کتابخانه های ایران، نقد کتاب، عهد ایلخانی، نسخه های خطی، ایران، علی بهرامیان

کتاب فهرست نسخه های عهد ایلخانی (قرون ۷-۸ق) در
کتابخانه های ایران، تألیف علی بهرامیان، ۱۳۹۶، ص ۵۹۱

A Consideration of the Defects and Mistakes of the Book of the list of Ilkhanid Periods Manuscripts Based on the Manuscripts of Ayatollah Mar'ashi Library

Qasim Qarib

Abstract: The book of the list of manuscripts of the Ilkhanid Period in Iranian libraries by Ali Bahramian is a joint project of the Center for Political and International Studies of the Ministry of Foreign Affairs of Iran with the Mongolian Academy of Sciences, which was published in 2017. The purpose of the book is to identify all the manuscripts in Iranian libraries from the invasion of Genghis to the fall of the Ilkhanid government. In the present article, the author has attempted to present a list of the book's shortcomings based on the manuscripts available in the library of Ayatollah Mar'ashi Najafii.

Keywords: Book List of Ilkhanid Period manuscripts in Iranian libraries, book critique, Ilkhanid Period, manuscripts, Iran, Ali Bahramian.

ملاحظات نقدية على نقائص وشبهات كتاب فهرست
مخطوطات العهد الإلخاني اعتماداً على مخطوطات مكتبة آية الله
المرعشي
قاسم قریب

الخلاصة: كتاب فهرست مخطوطات العهد الإلخاني في المكتبات
الإيرانية . من تأليف علي بهراميان . هو ثمرة مشروع مشترك بين
مركز الدراسات السياسية والدولية في وزارة الخارجية الإيرانية
وبين أكاديمية العلوم في مغوليا، وقد صدر في سنة ١٣٩٦ الهجرية
الشمسية . وهدف الكتاب هو التعريف بكلفة النسخ الخطية
الموجودة في مكتبات إيران منذ هجوم جنكيز خان وحتى سقوط
الحكومة الإلخانية .

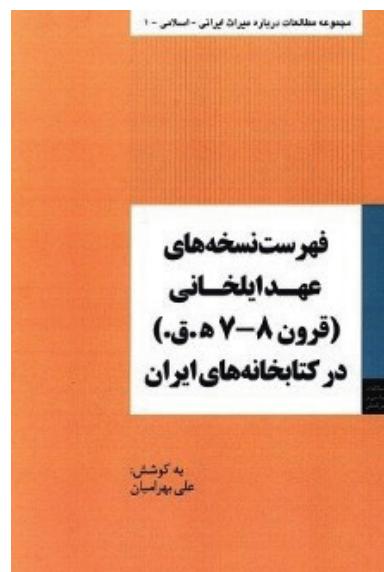
وقد بذل الكاتب في مقاله الحالي ما في وسعه لتقديم قائمة بنقائص
الكتاب المذكور استناداً على النسخ الخطية الموجودة في مكتبة آية
الله المرعشي النجفي .

المفردات الأساسية: كتاب فهرست نسخه های عهد ایلخانی در
کتاب خانه های ایران (= فهرست مخطوطات العهد الإلخاني
الموجودة في المكتبات الإيرانية)، نقد الكتاب، العهد الإلخاني،
النسخ الخطية، إيران، علي بهراميان .

کتاب فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی (قرون ۷-۸ق) در کتابخانه‌های ایران تألیف علی بهرامیان، طرح مشترک مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی و وزارت امور خارجه ایران با آکادمی علوم مغولستان است که در سال ۱۳۹۶ ش منتشر شد. این اثر نخستین کتاب از مجموعه مطالعات درباره میراث ایرانی-اسلامی است که به سفارش وزارت امور خارجه تهیه شده است. هدف کتاب، شناسایی همه نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه‌های ایران از هجوم چنگیز در سال ۱۶عق تا سقوط حکومت ایلخانی در سال ۷۳۶ق است. بهرامیان در مقدمه کتاب به درستی ضرورت وجود یک فهرستواره درباره نسخه‌های خطی بر جای مانده از این دوره زمانی را تذکر داده است. (بهرامیان، نسخه‌های عهد ایلخانی، ص چهار و پنج) روش کار بهرامیان در تنظیم چنین فهرستی بر اساس اطلاعات موجود در کتاب فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فتحخا) بوده است و حداقل سه تن از همکاران او به نام‌های فوژان خواجه، ترانه صابری ناصری و فیروزه ملایری در گرداوری واستخراج داده‌ها نقش داشته‌اند. (همان، ص شش و هفت) بهرامیان نسخه‌های خطی عهد ایلخانی را در ذیل ۱۴ موضوع دسته‌بندی و آن را در ۱۴ فصل کتاب خویش نمایه کرده است. این موضوعات یا فصول کتاب به ترتیب عبارت از قرآن و علوم قرآنی، حدیث و علوم حدیثی، ادیان و مذاهب، تاریخ و جغرافیا، ادبیات، کلام و عقاید، فقه، فلسفه و منطق، تصوف، علوم، علوم غریبیه، فن و هنر، سیاست و ملکداری و بالآخره چنگ و دانشی هستند.

نفس ارائه چنین تألیفی با هدف هموارکردن مسیر برای دسترسی به فهرستواره نسخه‌های خطی ایران در عهد ایلخانی و نیز مقایسه آماری موضوعات میراث مخطوط این دوره با دوره‌های قبل و بعد از آن در تحلیل کلان مسائل فرهنگی ایران عصر مغول می‌تواند بسیار راهگشا باشد. بداعت و نوآوری بهرامیان در تألیف این کتاب توان تبدیل شدن به الگویی برای تهیه فهرست نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه‌های ایران در سایر ادوار تاریخی را دارد. با این حال از چنین اثری که مرجع به شماره روید و در کنار سایر آثار فهرستی نسخ خطی قرار می‌گیرد، انتظار می‌رود تا نقايسح حداقلی داشته باشد و راهنمای صحیح پژوهشگران نسخ خطی و نیز علاقه‌مندان به مسائل فرهنگی عصر ایلخانی باشد. نگارنده این سطور به عنوان پژوهشگر تاریخ و نسخه‌های خطی، پس از انتشار این کتاب با علاقه و اشتیاق آن را مطالعه کرد، اما از همان آغاز متوجه وجود نقايسح و اشتباهات نسبتاً پرشماری در آن شد. تعداد کل نسخه‌های خطی فهرست شده در این کتاب ۲۲۸۰ عنوان است که با توجه به گستردگی بازه زمانی از سال ۶۱۶ تا ۷۳۶ق از آغاز در نظرم عددی تردید برانگیز جلوه می‌کرد. نگارنده به تدریج به شک خود یقین کرد و به تعداد نسبتاً قابل توجهی از نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه‌های ایران دست یافت که در عصر ایلخانی تألیف یا کتابت شده‌اند، اما جای آنها در کتاب بهرامیان خالی است. از آنجا که ارائه فهرست کامل نقايسح نسخه‌های خطی این کتاب، بسیار مفصل و دور از حوصله یک مقاله موری است، تکیه و تمرکز این اجمال را بر نسخه‌های خطی عصر ایلخانی موجود

در کتابخانه بزرگ آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) گذاشته‌ام. دلیل انتخاب این کتابخانه از میان کتابخانه‌های بزرگ ایران، نظم فوق العاده حاکم بر فهرست نویسی نسخ خطی این کتابخانه نسبت به سایر کتابخانه‌های است. بیان این نکته ضروری است که ممکن است سرچشممه نقایص موجود در کتاب فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی بیش از آنکه به اهمال نویسنده و گردآوری کنندگان همکار او بازگردد، به نقص فهرستگان نسخه‌های خطی ایران، تألیف مصطفی درایتی مربوط باشد. در هر حال چنان‌که متذکر شدم از یک اثر مرجع انتظار می‌رود برای تکمیل داده‌های خویش به یک منبع بسنده نکند و به فهرست نسخه‌های خطی مستقل منتشرشده توسط کتابخانه‌های ایران به صورت مجزا رجوع کند تا کمبودی در جمع آوری داده‌ها مانند آنچه در این کتاب شاهدش هستیم رخ ندهد. بر این اساس، در این نوشته کوتاه با تمرکز بر مجلدات فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه

آیت‌الله مرعشی به نقایص کتاب فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی پرداخته شده است. از آنجاکه این کتاب در سال ۱۳۹۶ ش منتشر شده است، منطقاً باید شامل فهرست نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه‌های ایران تا پایان سال ۱۳۹۵ ش بوده باشد. از این رو نسخه‌های خطی فهرست شده کتابخانه آیت‌الله مرعشی تا پایان جلد ۴۵ که در سال ۱۳۹۵ ش منتشر شده است، باید در فهرستواره نسخه‌های عهد ایلخانی موجود باشد. با عنایت به بازه زمانی ۶۱۶ تا ۷۳۶ ق که عصر هجوم مغول تا سقوط حکومت ایلخانی را شامل می‌شود،^۱ همه نسخه‌های خطی موجود بین این سال‌ها باید در این کتاب نمایه می‌شوند. نسخه‌های خطی که در ادامه نام بردۀ می‌شوند، متعلق به این دوره زمانی هستند و در فهرست نسخ خطی کتابخانه مرعشی شده‌اند، اما در کتاب بهرامیان موجود نیستند.

التحفة الوردية في النحو/ تاريخ کتابت: سال ۷۰۵ ق / شماره ثبت: ۱۷۴۴۸ / فهرست مرعشی: ج ۴۴، ص ۳۰۸

المسائل العزية/ تاريخ کتابت: سال ۶۶۶ ق / شماره ثبت: ۱۶۵۸۷ / فهرست مرعشی: ج ۴۲، ص ۱۲۰

ينبوع الحياة، تحافيه و سيب نامه/ تاريخ کتابت: سال ۶۷۶ ق / شماره ثبت: ۱۶۶۰۵ / فهرست مرعشی: ج ۴۲، ص ۱۳۸

۱. با وجود آنکه سال ۷۳۶ ق به عنوان سال مرگ ابوسعید ایلخانی و به تبع آن سقوط سلسله ایلخانی مورد پذیرش منابع اولیه (حافظ ابرو، ذیل جامع التواریخ رشیدی، ص ۱۴۴) و تحقیقات جدید است (اقبال آشتیانی، تاریخ مغول، ص ۳۴۵؛ اشپول، تاریخ مغول در ایران، ص ۱۳۳) معلوم نیست که چرا در مقدمه فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی سال ۷۲۲ ق سال درگذشت او و به مثابه پایان حکومت ایلخانی در نظر گرفته شده است (بهرامیان، فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی، مقدمه، ص پنج). این در حالی است که در فهرستواره نسخه‌های خطی این کتاب، به درستی نسخه‌های دارای کتابت سال ۷۳۶ ق نیز لحاظ شده‌اند (بهرامیان، همان، ص ۸۴، ص ۲۳۲، ص ۲۵۲).

سال سی و دوم، شماره پنجم، آذر و دی ماه ۱۴۰۰ | نقد و بررسی کتاب **آینه پژوهش** | ۱۸۹ | نقدی بر نقایص و اشتباهات کتاب فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی

لطایف الاشارات / تاریخ کتابت: سال ۱۶۵۷ق / شماره ثبت: ۱۶۸۲۹ / فهرست مرعشی: ج ۴۲، ص ۵۴۵

بحر الحقایق والمعانی فی تفسیر سبع المثانی / تاریخ کتابت: پنج شنبه ۱۷ رمضان ۷۰۶ق / شماره ثبت: ۵۴۹۱ / فهرست مرعشی: ج ۱۴، ص ۲۷۲. [در حالی که نسخه دیگری از این کتاب با تاریخ پنج شنبه ۱۷ ذی قعده ۷۰۵ق و به شماره ثبت ۸۲۲ موجود در ص ۲۳ جلد ۳ فهرست مرعشی در کتاب بهرامیان آمده است. (بهرامیان، ص ۵)]

إحکام الأحكام فی أصول الأحكام / تاریخ کتابت: شوال ۷۰۴ق / شماره ثبت: ۱۳۰۳۰ / فهرست مرعشی: ج ۳۳، ص ۶۸

الادعية الشريفة / تاریخ کتابت: ذی حجه ۷۳۰ق / شماره ثبت: ۱۲۷۹۳ / فهرست مرعشی: ج ۳۲، ص ۴۸۹

شرح الإشارات والتبيهات / تاریخ کتابت: سال ۱۲۶۸ق / شماره ثبت: ۱۲۸۴۸ / فهرست مرعشی: ج ۳۲، ص ۶۱۱

شرح الشافية / تاریخ کتابت: ۱ محرم ۶۸۰ق / شماره ثبت: ۱۰۹۴۶ / فهرست مرعشی: ج ۲۷، ص ۳۵۲

بسیاری از نسخه‌های خطی فاقد تاریخ کتابت هستند یا اصطلاحاً مورّخ نیستند، اما بر اساس قرایین مختلف، قرن تأییف یا کتابت آنها توسط فهرست نگاران تعیین می‌شوند و از این‌رو در عرف نسخه‌شناسی به آنها نسخه معین می‌گویند. از آنجاکه دوره زمانی مدنظر کتاب فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی بین سال ۶۱۶ تا ۷۳۶ق بوده است، نسخ خطی تأییفی یا استنساخی معین قرن ۷ق مورد نظر بهرامیان بوده و شماره زیادی از آنها در کتاب مزبور معرفی شده‌اند. با این حال با بررسی محتوای این کتاب و مقایسه آن با فهرست نسخ خطی کتابخانه مرعشی معلوم شد که تعدادی از نسخه‌های قرن ۷ق در کتاب بهرامیان از قلم افتاده‌اند. فهرست زیر شامل این نسخه‌هاست:

شرح مختصر القدوی / تاریخ کتابت: اوخر قرن ۷ق / شماره ثبت: ۱۷۵۳۴ / فهرست مرعشی: ج ۴۴، ص ۴۷۵

تفسیر کشاف / تاریخ کتابت: اوخر قرن ۷ق / شماره ثبت: ۱۱۴۳۰ / فهرست مرعشی: ج ۲۹، ص ۳۸

تذکرة الکحالین / تاریخ کتابت: قرن ۷ق / شماره ثبت: ۱۶۶۰۴ / فهرست مرعشی: ج ۴۲، ص ۱۳۷

صحیح بخاری / تاریخ کتابت: اوخر قرن ۷ق / شماره ثبت: ۱۶۸۷۵ / فهرست مرعشی: ج ۴۲، ص ۶۳۳

نقد و بررسی کتاب | آینه‌پژوهش | ۱۹۰ | سال سی و دوم، شماره پنجم، آذر و دی ماه ۱۴۰۰
نقدی بر نوایص و اشتباهات کتاب فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی

کیمیای سعادت / تاریخ کتابت: اوخر قرن ۷ ق / شماره ثبت: ۱۶۸۷۹ / فهرست مرعشی: ج ۴۲، ص ۶۳۷

حرز الأمانی و وجه التهانی / تاریخ کتابت: قرن ۷ ق / شماره ثبت: ۱۷۰۰۴ / فهرست مرعشی: ج ۴۳، ص ۱۲۱

اخلاق ناصری / تاریخ کتابت: قرن ۷ ق / شماره ثبت: ۱۲۴۷۱ / فهرست مرعشی: ج ۳۱، ص ۴۸۶
تفسیر کشاف / تاریخ کتابت: نیمه دوم قرن ۷ ق / شماره ثبت: ۱۳۰۲۸ / فهرست مرعشی: ج ۳۳، ص ۶۶

کتاب نصایح از نویسنده‌ای ناشناس / تاریخ کتابت: اوخر قرن ۷ ق / شماره ثبت: ۱۲۹۰۶ / فهرست مرعشی: ج ۳۲، ص ۷۱۷

نوایص فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی شامل مجموعه‌های نسخ خطی نیز می‌شود. از آنجا که بهرامیان و همکاران او به اصل فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های ایران مراجعه نکرده و به داده‌های موجود در فن خابستنده کرده‌اند، رسالاتی از یک مجموعه رامعرفی و بعضی رسالات آن مجموعه با تاریخ تألیف یا کتابت یکسان را از قلم انداخته‌اند. در ادامه به چند نمونه از این مجموعه‌های نسخ خطی که بعضی از رساله‌های آن جا افتاده‌اند اشاره می‌کنم:

در مجموعه شماره ۴۳۷۳ کتابخانه مرعشی پنج رساله به تاریخ کتابت رجب ۷۲۷ ق وجود دارد، اما بهرامیان رساله سوم و پنجم این مجموعه را به نام‌های بدایه العقول از ابوحفص نسفی ولسان المعموقل فی نظم بدایه العقول از یک نویسنده ناشناخته از قلم انداخته است. (فهرست مرعشی: ج ۱۱، ص ۳۷۷-۳۷۸)

در مجموعه شماره ۴۴۱۶ کتابخانه مرعشی سه رساله با تاریخ کتابت ۷۳۱ ق وجود دارد، اما نسخه اول یعنی تحفة الأصحاب فی معرفة رب الأرباب در فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی موجود نیست.
(فهرست مرعشی: ج ۱۲، ص ۱۶)

مجموعه شماره ۱۲۵۹۷ کتابخانه مرعشی دارای ۲ نسخه با کتابت سال ۷۰۵ ق است، اما نسخه دوم با عنوان إعراب الجمل از تاج الدين اسفرايني مشهور به فاضل از قلم فهرست نگاران فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی افتاده است. (فهرست مرعشی: ج ۳۱، ص ۷۵۴)

در مجموعه شماره ۱۲۵۹۸ کتابخانه مرعشی ۳ نسخه با تاریخ کتابت اوایل قرن ۸ ق موجود است. بهرامیان نسخه اول و دوم این مجموعه با عنوان گزیده گلستان سعدی به شماره ۱۲۵۹۸/۱ و جنگ

در مجموعه شماره ۱۳۰۰۱ کتابخانه مرعشی دو نسخه موجود است. بهرامیان نسخه دوم مجموعه با عنوان شرح فضول بقراط یا *أوف الشروح* از غریغوریوس ملطي را آورده، اما رساله اول مجموعه را که تاریخ کتابت آن نیز سال ۷۰۸ ق بوده نیاورده است. این رساله، شرح تقدمه المعرفة از همان مؤلف است. (فهرست مرعشی: ج ۳۳، ص ۱۱)

در کنار این نقایص، چندین نسخه خطی از کتابخانه مرعشی به دوره ایلخانی نسبت داده شده است، در حالی که با رجوع به فهرست کتابخانه مرعشی درمی‌یابیم که آنها یا فاقد تاریخ کتابت هستند یا پس از این دوره استنساخ شده‌اند. برای نمونه بهرامیان دو نسخه التهذیب فی التفسیر تألیف حاکم جشمی به شماره ۱۷۱۹ و شرح الاشارات والتنبیهات اثر خواجه نصیرالدین طوسی به شماره ۹۱۲ را به ترتیب به قرن ۷ و قرن ۸ ق نسبت داده است، (بهرامیان، ۱۳۹۶: ۱۹، ۳۴۴) در حالی که در فهرست مرعشی این دو نسخه قدیم و نفیس، اما فاقد تاریخ کتابت توصیف شده‌اند. (فهرست مرعشی: ج ۵، ص ۱۰۷؛ ج ۳، ص ۱۰۲)

تا اینجا به کاستی‌ها و نقایص فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی پرداخته شد. متأسفانه در این اثر افزون بر کمبودهای مزبور، نسخه‌های فهرست شده نیز بعضاً با اشتباهات پرشمار نمایه شده‌اند.

بهرامیان نسخه شماره ۱۴۴۷۸ مرعشی را السنن ابن ماجه ضبط کرده، (بهرامیان، ۷۴: ۱۳۹۶) در حالی که عنوان این نسخه کتاب الفقه از نویسنده‌ای ناشناس است و فهرست نویس مرعشی احتمال داده که این نسخه بخشی از *المختصر فی الشرایع والاحکام از ابن خراط* باشد. (فهرست مرعشی: ج ۳۶، ص ۴۶۶)

نسخه شماره ۱۲۶۲۱ مرعشی در کتاب بهرامیان *قصيدة الاشکوانية العميدية* ثبت شده، (بهرامیان، ۱۳۹۶: ۱۳۹۶) در حالی که در فهرست مرعشی این شماره ثبت، عنوان *وصيۃ المنصور الی ولده المهدی* را بروز دارد. (فهرست مرعشی: ج ۳۲، ص ۴۰)

نسخه شماره ۱۰۰۵۰/۳ مرعشی در فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی نسخه *قصيدة الحسناء الساوية* از صدرالدین محمد ساوی است، (بهرامیان، ۱۳۹۶: ۱۸۴) اما در فهرست مرعشی همین شماره ثبت منظومة فی العروض نام دارد و نویسنده آن مجھول است. (فهرست مرعشی: ج ۲۶، ص ۳۹)

فرائد السلوك یک کتاب اخلاقی است که بهرامیان آن را در ذیل نسخه‌های کلامی قرار داده است. (بهرامیان، ۱۳۹۶: ۲۶۰) موضوع این کتاب، آداب سلطنت و فضایل سیرت پادشاهان است.

شماره ثبت تحریر الأحكام الشرعية علامه حلی در کتابخانه مرعشی ۳۷۵۱ است، (فهرست مرعشی: ج ۱۰، ص ۱۴۴) اما بهرامیان همین نسخه را ۳۷۶۱ ثبت کرده است. (بهرامیان، ۱۳۹۶: ۲۸۹)

شماره ثبت الصحائف الإلهیة در کتابخانه مرعشی ۵۶۹۰ است، (فهرست مرعشی: ج ۱۷، ص ۱۶۵) اما در فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی همین نسخه با شماره ۶۵۹۰ ثبت شده است. (بهرامیان، ۱۳۹۶: ۲۵۷)

در کتاب فهرست نسخه‌های عهد ایلخانی شماره ثبت ۷۷۰۹ متعلق به الوسیط از میدانی نیشابوری است، (بهرامیان، ۱۳۹۶: ۶۱) در حالی که در فهرست مرعشی، این شماره متعلق به نسخه غریب القرآن از نویسنده‌ای ناشناس است. (فهرست مرعشی: ج ۲۰، ص ۸۷)

نسخه رسالت فی الطبل در کتاب بهرامیان با شماره ۱۳۲۴۴۳ ثبت شده است، (بهرامیان، ۱۳۹۶: ۴۵۶) در حالی که در فهرست مرعشی این شماره ۱۳۲۴۴۲ است. (فهرست مرعشی: ج ۳۳، ص ۴۵۹)

بهرامیان در انتهای معرفی مشخصات هر نسخه، به ارجاع آن نسخه در فهرست اصلی هر کتابخانه اشاره کرده، اما در همین زمینه نیز دچار اشتباہاتی شده است. او برای ارجاع به نسخه البلابل و القلاقل دارای شماره ثبت ۵۵۴۰ مرعشی به جلد ۱۲، صفحه ۳۳۱ فهرست نسخ خطی این کتابخانه ارجاع داده است، (بهرامیان، ۱۳۹۶: ۶) در حالی که ارجاع صحیح آن جلد ۱۴، صفحه ۳۳۱ است. (فهرست مرعشی: ج ۱۴، ص ۳۳۱)

از پژوهشگرانی که در صدد ابتکار در تأثیف فهرست‌های موضوعی جدید هستند، انتظار می‌رود که دقیق بسیار بالایی در معرفی و شناسایی نسخه‌های خطی فهرست شده به خرج دهند. اصل اولیه این است که آنان به فهرست نسخ خطی مستقل کتابخانه مراجعه کنند و داده‌های منابعی از قبیل دنا و فنخارا را بآنها تطبیق دهند. حتی در گام دوم، مذاقه فراوان در محتوای همان فهرست‌های اصلی نیز ضروری است؛ زیرا فهرست نویسان کتابخانه‌ها نیز مصون از خطای نبوده و نیستند. در همین فهرست مرعشی که به عنوان مطالعه موردنی در این مقاله کوتاه به آن پرداخته شد، نمونه‌هایی از سه وجود دارد که فهرست نویسان موضوعی نباید آنها را تکرار کنند. برای نمونه در حالی که کتاب عمدة القاری فی شرح صحیح البخاری در سال ۸۲۱ ق تأثیف شده است، تاریخ کتابت نسخه خطی از این کتاب به شماره ۱۴۵۰۶ در فهرست نسخ خطی کتابخانه مرعشی به اشتباہ به اوایل قرن ۸ ق، یعنی یک سده پیش از تأثیف نسبت داده شده است. (فهرست مرعشی: ج ۳۶، ص ۵۰۲) همچنین تاریخ درگذشت بایرتی مؤلف عمدة القاری به اشتباہ ۸۷۶ ق ثبت شده، در حالی که ۷۸۶ ق درست است (فهرست مرعشی: ج ۳۶، ص ۵۱۹) یا در نمونه‌ای دیگر در حالی که اثبات شده شرح قصیده تائیه ابن فارض با عنوان کشف الوجوه الغر لمعانی نظم الدزار عزالدین محمود کاشانی است، (همایی، مقدمه مصباح

الهادیة و مفتاح الکفایة، ص ۱۷) در فهرست کتابخانه مرعشی بر اساس نظریه قدیمی تر، کتاب مزبور به کمال الدین عبدالرازاق بن احمد کاشانی منتسب شده است. (فهرست مرعشی، ج ۳۲، ص ۶۲۰)

نسخه پژوه باید آن اندازه تسلط به منبع شناسی داشته باشد که در صورت مواجهه با چنین لغرض هایی که سهواً متوجه فهرست نگاران شده و می شود، از تکرار آنها در متن پژوهش خویش اجتناب ورزد، نه آنکه مانند آنچه در کتاب جناب بهرامیان شاهدش هستیم، داده های درست و صحیح موجود در فهرست های نسخ خطی را هم با نقایص و اشتباهات فراوان به مخاطبان خود منتقل کند! با توجه به آنچه بیان شد و نمونه هایی که ذکر شد، به نظر می رسد کاستی ها و اشتباهات کتاب فهرست نسخه های عهد ایلخانی نسبتاً پرشمار است. این نتیجه گیری از آن روست که بررسی بالا فقط با تمرکز بر کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) انجام شد. اگر پژوهشگری بررسی دقیق تری داشته باشد، می تواند نظری همین نقایص و خطاهای در نمایه کردن فهرست نسخه های خطی دوره مغول در سایر کتابخانه های بزرگ کشور همچون کتابخانه ملی، کتابخانه آستان قدس رضوی، کتابخانه مجلس، کتابخانه دانشگاه تهران، کتابخانه سپهسالار (مطهری)، کتابخانه گلپایگانی و نظایر آنها بیابد. بر اساس بررسی انجام شده بر روی کتابخانه مرعشی، قطعاً نسخه های بسیاری از کتابخانه های پیش گفته در تألیف بهرامیان یا نمایه نشده اند یا با اشتباهات کوچک و بزرگ معرفی شده اند.

افزون بر این، از سال ۱۳۹۶ (سال انتشار کتاب فهرست نسخه های عهد ایلخانی) تا کنون (تابستان ۱۴۰۰) فرایند فهرست نویسی از نسخه های خطی در کتابخانه های کشور ادامه داشته و به تبع آن بر میزان اطلاعات درباره فهرست نسخه های خطی مربوط به دوره ایلخانی افزوده شده است. اگر اراده ای برای ویرایش کتاب فهرست نسخه های عهد ایلخانی وجود داشته باشد، باید این نسخه های شناسایی شده جدید نیز به متن این اثر اضافه شود. در غیر این صورت این منبع با وجود ابتکار موضوعی آن بلاستفاده است و پژوهشگران تاریخ فرهنگی نمی توانند به آمار کمی آن برای استنتاج مسائل فرهنگی مرتبط با میراث مکتوب دوره مغول استناد کنند.

کتابنامه

- اشپولر، برتولد؛ تاریخ مغول در ایران؛ ترجمه محمود میرآفتاب؛ تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۶.
- اقبال آشتیانی، عباس؛ تاریخ مغول از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیموری؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۸.
- بهرامیان، علی؛ فهرست نسخه های عهد ایلخانی (قرن ۷-۸ق) در کتابخانه های ایران؛ تهران: اداره نشر وزارت امور خارجه، ۱۳۹۶.
- حافظ ابرو، عبدالله بن لطف الله؛ ذیل جامع التواریخ رشیدی؛ تصحیح خان بابا بیانی؛ تهران: شرکت تضامنی علمی، ۱۳۹۷.
- عزالدین کاشانی، محمود بن علی؛ مصباح الهادیة و مفتاح الکفایة؛ تصحیح جلال الدین همایی؛ تهران: سخن، ۱۳۹۴.
- مرعشی، محمود؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی؛ مجلدات ۳، ۵، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۴، ۱۷، ۲۰، ۲۲، ۲۶، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۴۳، ۴۴، ۴۶، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، (سال های مختلف).